

Anna Bochnakowa

Uniwersytet Jagielloński

anna.bochnak@uj.edu.pl

ORCID: 0000-0003-2707-3261

PRZENOŚNE ZNACZENIA TERMINÓW KULINARNYCH W JĘZYKU POLSKIM I FRANCUSKIM

Podstawowe słownictwo kulinarne należy do powszechnie używanych zasobów leksykalnych w każdym języku. Niniejszy tekst pragnę poświęcić wyrazom i wyrażeniom polskim i francuskim występującym współcześnie¹ w znaczeniu przenośnym, czyli wtórnym wobec ich podstawowego, kulinarnego użycia. Uwzględniam tutaj nazwy produktów spożywczych, sposobów ich przyrządzania, nazwy potraw.

Przykłady czerpię głównie ze słownika tematycznego zawartego w *Wielkim słowniku języka polskiego PAN (WSJP)*, w zakładce „Codzienne życia człowieka”, w polu „Jedzenie i jego przygotowanie” dla języka polskiego i z listy wyrażzeń frazeologicznych związanych z gastronomią (https://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_d'idiotismes_gastronomiques_français) dla języka francuskiego, a także z własnej kompetencji leksykalnej w obu językach.

Metafora uznawana jest w retoryce za podstawowy trop, czyli użycie wyrazu lub wyrażenia w odmiennym od zwykłego znaczeniu, powstałym na skutek porównania danego desygnatu do innego. Podstawą porównania jest dowolne skojarzenie, czasem trudno uchwytnie i u swych źródeł indywidualne. Pominę tu odnotowanie bogatej literatury poświęconej temu zagadnieniu, wspomnę jedynie swoisty przegląd współczesnych teorii metafory (Botet 2008), a mianowicie *Petit traité de la métaphore. Un panorama des théories modernes de la métaphore*, niewielkie kompendium opatrzone rzeczową bibliografią. Uwaga zamieszczona w pierwszych liniach wstępu wydaje mi się szczególnie bliska w odniesieniu do metafor wykorzystujących słownictwo kulinarne (Botet 2008: 5): „La métaphore est synonyme de vitalité imaginative, elle est du côté du mythe, de la fable, des rêves qui nourrissent les univers

---

¹ Ze względu na ograniczoną objętość niniejszego tekstu nie przedstawię ewentualnej chronologii użycia poszczególnych przykładów.

fictionnels”². Stanisław Skorupka (1936/1937: 56) stwierdza: „Sam mechanizm powstawania przenośni jest niezmiernie skomplikowany”, przedstawia go pokrótce w dalszej części swego tekstu i przytacza przykłady przenośnego użycia terminów kulinarnych, zaczerpnięte głównie z języka poetyckiego polskich twórców (np. *masło uprzejmości*, *mleko księżycy*, *miód wymowy* i in.). Notuje także następujące: *kaczka dziennikarska*³, *gruszki w popiele*, *gruszki na wierzbie*, do dzisiaj zresztą używane.

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie i klasyfikacja popularnych metafor kulinarnych w języku polskim i francuskim, ich porównanie i wskazanie, na ile to będzie możliwe, podstawy przenośnego ich znaczenia.

Proponowana klasyfikacja opiera się na formalnej budowie zebranych jednostek leksykalnych o utrwalonej strukturze i przenośnym znaczeniu. Uwzględnię więc wyrazy, wyrażenia, czyli zleksykalizowane syntagmy, których ośrodkiem jest rzeczownik, zwroty z centrum czasownikowym i frazeologizmy⁴. W odniesieniu do tych ostatnich form rozbudowanych Teresa Giermak-Zielińska (2000: 18) zaznacza⁵, że ich zrozumienie wymaga szczególnej kompetencji użytkownika języka, musi on bowiem najpierw zidentyfikować frazeologizm, by uniknąć semantycznej interpretacji jego poszczególnych elementów, a to wymaga wcześniejszego zapamiętania całego zwrotu, tak względem formy, jak i znaczenia. Uwaga ta jest szczególnie istotna w odniesieniu do frazeologizmów w języku obcym.

---

² Pol. „Metafora jest synonimem żywotności wyobraźni, leży obok mitu, bajki, marzenia, które są pożywieniem fikcyjnych światów” (tłum. AB).

³ I wyjaśnia (Skorupka 1936/1937: 54–55): „Jedne [przenośnie] jak np. *kaczka dziennikarska* powstają wskutek [...] przypięcia skrzydeł kaczych zwykłej *plotce*. Mówiąc mniej przenośnie, a ściślej, chodzi o to że tu wyraz *kaczka* został użyty zamiast wyrazu *plotka* [...]”

⁴ Klasyfikacja zleksykalizowanych francuskich jednostek językowych i jej zróżnicowanie przedstawione są zwięźle m.in. przez Gastona Grossa (1996: 3–5). W niniejszym tekście przyjmuję za Gastonem Grossem klasyfikację następującą: *mot simple* (wyraz prosty), *mot composé* (wyrażenie rzeczownikowe), *locution* (zwrot czasownikowy), *expression idiomatique* (frazeologizm). Wyróżniam także utrwalone porównania. Kwestie terminologiczne odnośnie do związków frazeologicznych podejmuje Teresa Giermak-Zielińska (2000) i podnosi także zagadnienia porównawcze francusko-polskie w dziedzinie frazeologii.

⁵ „[...] la compréhension des expressions figées exige une compétence quelque peu spéciale de la part du locuteur : il doit d’abord savoir repérer une expression figée, afin de ne pas commettre l’erreur d’une lecture compositionnelle ; la lecture non compositionnelle exige une mémorisation antérieure de l’expression entière, au point de vue tant de la forme que du sens”.

I. PRZEGLĄD ZGROMADZONYCH PRZYKŁADÓW

Język polski⁶

1. Wyrazy proste: *ananas, bryndza, burak, cebula, ciacho, ciasteczka⁷, granat, grilować (kogoś), kapuśniaczek, klops, miseria, piernik, pomidor⁸, pulpet / pulpecik, rodzynek, rzepa, sałata⁹, suchar, śledź, śliwka¹⁰, śmietanka, wałkować (jakiś temat), warzywo, zaczyn, zalewać.*
2. Zleksykalizowane wyrażenia nominalne: *ciepłe kluchy, figa z makiem, flaki z olejem, groch z kapustą, jabłko Adama, koktajl Mołotowa, metoda / taktyka sarami, odgrzewane kotlety, skórka pomarańczowa, słony rachunek, wisienka na torcie.*
3. Zwroty czasownikowe: *dolać oliwy do ognia, lać miód na czyjeś serce, lać wodę, masz babo placek, mieć olej w głowie, mleko się rozlało, narobić bigosu, nawarzyć piwa, przerzucać sobie gorący ziemniak / kartofel, stłuc na kwaśne jabłko, wiedzieć, gdzie leżą konfitury, wpuścić w maliny, zjeść ciastko i mieć ciastko.*
4. Zleksykalizowane porównania: *iść jak po maśle, nos jak kartofel, być / czuć się jak pączek w maśle, sprzedawać się / iść jak ciepłe buteczki, wpaść jak śliwka w kompot, wycisnąć jak cytrynę.*

Język francuski

1. Wyrazy proste: *(une) andouille* ‘głupek, kretyn’, dosłownie: ‘wędlina z cienko pokrojonych jelit wieprzowych lub cielęcych’, *(une) banane* 1. ‘saszetka na pasku otaczającym biodra’, 2. ‘męska fryzura z ułożonym nad czołem zakręconym do góry grubym kosmykiem włosów’, dosł. ‘banan’, *(le) blé* ‘pieniądze’, dosł. ‘zboże, pszenica’, *(un) chou* ‘czułe określenie jakiejś osoby’, dosł. ‘kapusta’, *(le) gratin* ‘elita, śmietanka towarzyska’, dosł. ‘danie zapieczone w piekarniku’, *(une) grenade* ‘lekki pocisk zawierający materiał wybuchowy’, dosł. ‘owoc gra-

⁶ Przykłady podaję w porządku alfabetycznym, bez względu na ich kategorię gramatyczną. Lista nie jest zbiorem kompletnym, lecz tylko wyborem przykładów. Jedynie w szczególnych przypadkach podaję znaczenie polskich przykładów, zwłaszcza jeśli zestawiam je z odpowiednikami francuskimi. Systematycznie podaję znaczenie przykładów francuskich, zarówno podstawowe, jak i przenośne.

⁷ Ciekawe, że jedynie zgrubienie i zdrobienie formy *ciastko* używane są w znaczeniu przenośnym, odpowiednio: *ciacho pot.* ‘męczyzna bardzo atrakcyjny fizycznie’ (WSJP) i *ciasteczka*, kalka ang. *cookies* ‘pliki pochodzące z odwiedzanych w Internecie witryn i zapisywane na komputerze internauty’.

⁸ W dawnej dziecięcej zabawie jako odpowiedź na jakiegokolwiek pytanie. Teraz także jako odpowiedź na pytanie, na które nie chce się odpowiedzieć.

⁹ Według internetowego *Miejskiego słownika slangu i mowy potocznej* (<https://www.miejski.pl/slowo-Sa%C5%82ata>) *sałata* jest przenośnym określeniem pieniędzy.

¹⁰ Według *Wielkiego słownika języka polskiego* przenośne znaczenie wyrazu *śliwka* to ‘siniak’ (https://wsjp.pl/hlaslo/podglad/15395/sliwka/3956253/siniak?w_znaczn=3956251), mnie raczej przypomina się znaczenie ‘guz’.

natu', (*un*) *navet* 'zły, słaby film', dosł. 'rzepa', (*une*) *nouille* 'niezdara, ciamajda', dosł. 'kluska', (*un*) *oignon* 'duży zegarek', dosł. 'cebula', (*l'*) *oseille* 'pieniądze', dosł. 'szczaw', (*une*) *patate* 'głupek, kretyn', dosł. pot. 'ziemniak', (*la*) *peau d'orange* 'cellulit', dosł. 'skórka z pomarańczy', *purée*¹¹ 'wykrzyknik wyrażający zaskoczenie, złość, czasem podziw, także przekleństwo', dosł. 'purée, przecierane ugotowane ziemniaki lub inne warzywa', (*une*) *sardine* 'śledź, metalowy kotek mocujący linki namiotu', dosł. 'sardynka'.

2. Zleksykalizowane złożenia nominalne: (*une*) *cerise sur le gâteau* 'wisienka na torcie, efektowny detal wieńczący dzieło, korzystny dodatek'¹², dosł. 'czereśnia na ciastku', (*un*) *cocktail Molotov* 'łatwopalna ciecz w butelce służącej za granat', dosł. 'koktajl Mołotowa', (*la*) *crème de la crème* 'elita społeczna', dosł. 'śmietanka nad śmietankami', (*une*) *feuille de chou* 'szmatławiec, brukowiec (o gazecie)', dosł. 'liść kapusty', (*le*) *gagne-pain* 'źródło utrzymania, wykonywany zawód', dosł. 'zarabianie na chleb', *mi-figue, mi-raisin* 'niejednoznaczny, o sprzecznych cechach', dosł. 'pół figa, pół winogrono'¹³, (*une*) *note salée* '(niekiedy niesłusznie) podwyższony rachunek', dosł. 'słony rachunek', (*la*) *patate chaude* 'gra polegająca na szybkim podawaniu sobie okrągłego przedmiotu, by nie trzymać go w ręce w określonym momencie', dosł. 'gorący ziemniak', (*la*) *pomme d'Adam* 'grdyka', dosł. 'jabłko Adama', (*la*) *pomme de la discorde* 'źródło, powód konfliktu, kość niezgody'¹⁴, dosł. 'jabłko niezgody' (*la*) *tactique du salami* 'powsólne, systematyczne pozbawianie wolności, praw, przywilejów jakiejś grupy społecznej', dosł. 'taktyka salami'.
3. Wyrażenia czasownikowe: *avoir la pêche* 'być w dobrej formie, tryskać energią', dosł. 'mieć brzoskwinie', *avoir un cœur d'artichaut* 'być kochliwym', dosł. 'mieć serce karczocha'¹⁵, *avoir les pieds en marmelade* 'mieć zmęczone, obolałe nogi', dosł. 'mieć nogi z marmolady', *ce n'est pas ma tasse de thé*, 'nie znam się na tym, nie przepadam za tym', dosł. 'to nie jest moja filiżanka herbaty', *compter pour du beurre*, 'być mało ważnym, nie liczyć się', dosł. 'liczyć się tyle co masło' = *compter pour des prunes* 'być mało ważnym, nie liczyć się', dosł. 'liczyć się tyle co śliwki', *couper la poire en deux* 'osiągnąć kompromis, rozstrzygnąć jakąś

¹¹ W funkcji wykrzyknika, także jako eufemistyczny zamiennik wulgarnego *putain* 'kurwa'.

¹² *Wielki słownik języka polskiego* (<https://wsjp.pl/haslo/podglad/25173/wisienka-na-torcie>) podaje następującą definicję znaczenia: „książk. coś, co stanowi dodatek do wcześniej istniejącej całości, ocenianej jako bardzo dobra, i czyni tę całość jeszcze lepszą niż gdyby tego czegoś nie było”.

¹³ Internetowy słownik Larousse (<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/figue/33647>) definiuje znaczenie tego wyrażenia jako „ambigu, mitigé, avec un mélange de satisfaction et de mécontentement, ou de plaisanterie et de sérieux” ('dwuznaczny, pomieszany, wyrażający zarazem satysfakcję i niezadowolnienie lub żartobliwy i poważny').

¹⁴ WSJP (<https://wsjp.pl/haslo/podglad/10138/kosc-niezgody>) obok *kość niezgody* notuje *jabłko niezgody*.

¹⁵ *Sercem karczocha* określa się we francuskim jadalne dno kwiatu karczocha, miękkie i delikatne w smaku.

kwestię z zadowoleniem obu stron’, dosł. ‘przeciąć gruszkę na pół’, *être/tomber dans les choux* ‘znaleźć się w złej sytuacji, być przegrany’, dosł. ‘być w kapuście’, *être soupe au lait* ‘być wybuchowym, niecierpliwym’, dosł. ‘być jak zupa mleczna’, *être tout miel (et tout sucre)* ‘być fałszywie uprzejmym’, dosł. ‘być (słodkim) jak miód (i cukier)’, *faire le poireau* ‘czekać na kogoś, kto się spóźnia’, dosł. ‘udawać pora’¹⁶, *faire monter la mayonnaise* ‘rozgrzewać umysły, wzniecać zainteresowanie, dramatyzować jakąś sytuację’, dosł. ‘ubijać majonez’, *faire son miel de quelque chose* ‘wykorzystać coś dla swoich celów’, dosł. ‘robić / mieć z czegoś miód’, *jeter de l’huile sur le feu* ‘wzniecać sytuację konfliktową’, dosł. ‘lać oliwę na ogień’, *la moutarde lui monte au nez* ‘o kimś, kto traci cierpliwość, zaczyna się denerwować, złościć’, dosł. ‘musztarda mu podchodzi do nosa’, *les carottes sont cuites* ‘sprawa jest przegrana’, dosł. ‘marchewki się ugotowały’, *manger les pissenlits par la racine* ‘być zmarłym, leżeć w grobie’, dosł. ‘jeść mleczce od strony korzonków’¹⁷, *mettre du beurre dans les épinards* ‘poprawić swoją sytuację finansową, zapewnić sobie dodatkowe dochody’, dosł. ‘dodać masła do szpinaku’, *mettre la viande dans le torchon* ‘położyć się spać’, dosł. ‘owinąć mięso ścierką’, *on ne fait pas d’omelette sans casser des œufs* ‘nie ma zysku bez strat’, dosł. ‘nie da się zrobić omletu bez stłuczenia jajek’, *passer / refilet une patate chaude* ‘pozbyć się trudnej sprawy, kłopotliwego zajęcia, obarczyć nim kogoś innego’, dosł. ‘przerzucić komuś gorący kartofel’, *raconter des salades*¹⁸ ‘kłamać, konfabulować’, dosł. ‘opowiadać głupoty, kłamstwa’, *s’occuper de ses oignons*¹⁹, ‘nie wtykać nosa w cudze sprawy’, dosł. ‘zajmować się swoimi cebulami’, *se fendre la poire* ‘śmiać się do rozpuku’, dosł. ‘powodować pęknięcie twarzy’²⁰, *se vendre comme des petits pains* ‘szybko i łatwo się sprzedawać’, dosł. ‘sprzedawać się jak bułki’, *sucrez les fraises* ‘mieć trzęsące się ręce, mieć oznaki starzenia się’, dosł. ‘słodzić truskawki, posypując je cukrem’, *tomber dans les pommes* ‘zemdleć’, dosł. ‘upaść na jabłko’²¹, *vouloir le beurre et l’argent du beurre* ‘być zachłannym, dbać tylko o swój interes’, dosł. ‘chcieć mieć masło i pieniądze za masło’.

¹⁶ Podstawą takiego użycia miałyby być porównanie oczekującego do nieruchomego, sztywnego, rosnącego pora. Synonimem zwrotu *faire le poireau* jest czasownik *poireauter* ‘czekać na kogoś’, derywat od *poireau*.

¹⁷ Listki mleczca podaje się jako składnik sałatek, np. wraz z jajkiem na półtwardo i skwarkami z boczką.

¹⁸ Tu przenośne znaczenie słowa *salade*, używanego w liczbie mnogiej w znaczeniu ‘niestworzone rzeczy, kłamstwa’.

¹⁹ Najczęściej używane w trybie rozkazującym: *occupe-toi de tes oignons!*

²⁰ *Poire* ‘gruszka’ jest argotycznym, żargonowym określeniem głowy, twarzy, oblicza.

²¹ *Tomber dans les pommes* miałyby być błędnym zapisem dawnego zwrotu *tomber dans les paumes* ‘zemdleć’. Wyraz *paumes* jest dawną formą słowa *pâmes* ‘omdlenie’, spokrewnionym z dzisiejszym *pâmoison*. Zob. Duneton 1978: 363.

4. Porównania: *être comme un coq en pâte* ‘być rozpieszczanym, otaczanym najwyższą troską’, dosł. ‘być jak kogut w cieście’²², *haut comme trois pommes* ‘niski, mały, najczęściej o dziecku’, dosł. ‘wysoki na trzy jabłka’, *idiot comme un cornichon dans son bocal* ‘głupi, nierozgarnięty’, dosł. ‘głupi jak korniszon w słoiku’, *nez comme une patate* ‘duży, gruby, nieforemny nos’, dosł. ‘nos jak kartofel’²³, *presser quelqu’un comme un citron* ‘wykorzystać kogoś w najwyższym stopniu’, dosł. ‘wycisnąć kogoś jak cytrynę’.

II. OMÓWIENIE PRZYKŁADÓW

1. Paralelizmy formalne i znaczeniowe

Wśród cytowanych przykładów znajdują się takie, które wykazują identyczną budowę i przenośne znaczenie w obu językach (np. *cebula = oignon* ‘duży zegarek’, *dolać oliwy do ognia = jeter de l’huile sur le feu* ‘pogłębić sytuację konfliktową’, *granat = une grenade*, *jabłko Adama = la pomme d’Adam*, *koktajl Mołotowa – cocktail Molotov* ‘wybuchowa ciecz w butelce’, *metoda / taktyka salami = tactique du salami* ‘sposób stopniowego eliminowania czyichś wpływów, poglądów, zasad’, *nos jak kartofel = le nez comme une patate*, *przerzucać sobie gorący ziemniak / kartofel = passer / refiler une patate chaude* ‘przerzucić na kogoś kłopotliwą sprawę’, *peau d’orange = skórka pomarańczowa ‘cellulit’*, *sprzedawać się / iść jak ciepłe bułeczki = se vendre comme des petits pains* ‘dobrze i szybko się sprzedawać’²⁴, *śmietanka (towarzyska) = la crème de la crème = le gratin* ‘elita społeczna, towarzyska’, *warzywo = un légume* ‘osoba w stanie wegetatywnym’, *wisienka na torcie = une cerise*²⁵ *sur le gâteau* ‘efektowny dodatkowy szczegół podnoszący wartość całości’, *wycisnąć kogoś jak cytrynę = presser quelqu’un comme un citron* ‘wykorzystać kogoś w najwyższym stopniu’.

Inną grupę przykładów stanowią te, które niosą podobne znaczenie przenośne, lecz wyrażone jest ono przy użyciu innych środków leksykalnych, np. *być / czuć się jak pączek w maśle* i *être comme un coq en pâte* oddają sytuację osoby otoczonej troską, rozpieszczanej. Znaczenie frazeologizmu *les carottes sont cuites* odpowiada polskiemu *mleko się rozlało*, co określa negatywne konsekwencje jakiegoś działania.

²² Znane są w kuchni francuskiej dania z zapieczonego w cieście mięsa – *pâté en croûte* lub warzyw – *pâté de légumes en croûte*. Ciasto stanowi więc otoczkę zawartości, stąd *coq en pâte* jest kojarzone z bezpieczną, komfortową sytuacją.

²³ We francuskim porównaniu używane jest potoczne określenie ziemniaka *patate*.

²⁴ Istnieje różnica w formie obu wyrażzeń; w języku polskim jest mowa o ciepłych bułeczkach (zdobnienie), we francuskim po prostu o bułkach. W obu jednak wypadkach sugeruje się, iż chodzi o towar cenny i pożądany.

²⁵ Należy zaznaczyć, że *cerise* to właściwie ‘czereśnia’, słowo *griotte* ‘wiśnia’ jest rzadsze (jak i sam owoc), często mylone są oba gatunki owoców, a *cerise* zastępuje *griotte*, owoc określany jako *cerise acide* ‘kwaśna czereśnia’ (<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/griotte/38287>).

Zjeść ciastko i mieć ciastko oddaje znaczenie francuskiego *avoir du beurre et l'argent du beurre*, to jest paradoksalnie chcieć zachować dwie wykluczające się korzyści. W obu językach pieniądze określa się potocznie nazwą rośliny: *sałata* i *l'oseille*. Polskie potoczne określenie dolarów – *zielone*, od koloru amerykańskich banknotów, może być wyjaśnieniem przenośnego znaczenia przynajmniej polskiego *sałata*. Także *le blé* ‘zboże, pszenica’ jest we francuskim potocznym określeniu pieniędzy, może ze względu na dużą, zwłaszcza dawniej, wartość zboża. W języku polskim mówimy przecież *płacić za coś jak za zboże*, czyli bardzo dużo.

2. Cechy stylistyczne

W obu językach większość zebranych przykładów sytuuje się w rejestrze potocznym²⁶ lub ogólnym, rzadko książkowym²⁷. Wynika to z rozważanej dziedziny słownictwa, mianowicie terminów kulinarnych, powszechnie znanych i używanych, a także z faktu, iż to właśnie język potoczny charakteryzuje się częstym odwołaniem do metafor, obrazowości wywoływanych znaczeń podstawowego słownictwa²⁸. Zwraca uwagę sugestywność przywołanych w niektórych metaforach obrazów, co zwiększa ekspresję używanych wyrażeń. *Dolać oliwy do ognia, przerzucać sobie gorący kartofel, sucrer les fraises, la moutarde lui monte au nez* czy *couper la poire en deux* wywołują konkretne wyobrażenia, które można uznać za znaczeniową motywację przenośnego zwrotu. Niekiedy wskazane terminy są określeniami obraźliwymi, jak francuskie *andouille, nouille* czy *patate* służącymi do wskazania na czyjąś głupotę lub bezmyślność, czy też mające zabarwienie negatywne jak *ananas, burak, suchar*, jak *navet* ‘słaby film’, *salades* (‘bzdury, głupoty’ w zwrocie *raconter des salades*).

3. Źródła metafor

Pochodzenie przenośnych wyrażeń funkcjonujących w obu językach przeważnie trudne jest do ustalenia, wywodzą się bowiem często z jednostkowego, niemożliwego do wytropienia użycia. Niekiedy tylko podstawę przenośni wynikającej z porównania można wskazać, tak jak w wypadku podobieństwa szerokiego uśmiechu do kształtu banana czy dużego zegarka do cebuli. Najczęściej owo zakładane po-

²⁶ W języku francuskim wyróżnia się rejestr ogólny (*standard*), książkowy (*soutenu*), potoczny (*populaire*) i potoczny określany jako *familier*, najczęściej używany w formie ustnej, w sytuacjach codziennych oraz *argotique* – bardzo potoczny, żargonowy, środowiskowy.

²⁷ Np. polskie *wisienka na torcie* według WSJP jest wyrażeniem książkowym, francuskie *la cerise sur un gâteau* zaliczyć wypada raczej do rejestru standardowego. *Taktyka salami* i *tactique salami* to wyrażenie wywodzące się z języka politycznego, WSJP (<https://wsjp.pl/haslo/podglad/35530/taktyka-salami>) określa je dla języka polskiego jako żartobliwe.

²⁸ Podobnie bogatą w przenośnie dziedziną powszechnego słownictwa jest terminologia zoologiczna (zob. polskie *końskie zdrowie*, *głupia*) *krowa*, *pies*, *pieski świat*, *kopać się z koniem*, *osioł*, *ośli upór* itd.).

dobieństwo jest wynikiem czystej wyobraźni, indywidualnej fantazji czy przypadkowego skojarzenia, na które wskazuje się w miarę możliwości. O ile polski zwrot *narobić bigosu*, czyli spowodować bałagan, zamieszanie, kłopoty, można ewentualnie motywować faktem, iż bigos to potrawa złożona z wielu mięs i kapusty z przyprawami, a *groch z kapustą* wywołuje obraz bałaganu, pomieszania różnych elementów, o tyle we francuskim *passer une patate chaude / przerwcać sobie gorący kartofel*, czyli zrzucić na kogoś niewygodną sprawę odzwierciedla czynność pozbycia się parzącego dłonie ziemniaka. *Avoir les pieds en marmelade* ‘mieć obolałe, zmęczone nogi’ wywołuje obraz zmiażdżonych owoców, a miażdżenie kojarzy się z bólem. *Le gratin*, ‘przypieczona skórka pokrywająca powierzchnię danej potrawy’, jak i *śmietanka towarzyska* odwołują się odpowiednio do wierzchniej warstwy sera w zapiekanej potrawie czy tłuszczu zbierającego się na powierzchni mleka są porównane do wyższej warstwy społecznej, a już *crème de la crème* kojarzyć należy z elitą danej społeczności. Jeśli określimy wzrost dziecka jako *haut comme trois pommes*, znaczenie ‘mały’ łatwe jest do odgadnięcia. Trudno jest z kolei uzasadnić francuskie *s’occuper de ses oignons* czy *faire le poireau*, bo dlaczego właśnie cebula miałaby być przedmiotem szczególnej uwagi, a pory długiego oczekiwania?

Czasami źródło zwrotu udaje się wskazać, jak na przykład określeniu (funkcjonującemu w wielu językach) *jabłko Adama / pomme d’Adam* przypisuje się pochodzenie biblijne: grdyka byłaby pozostałością zakazanego owocu²⁹ rajskiego drzewa, którego Adamowi nie udało się przetrknąć. *Pomme de la discorde* ‘jabłko niezgody’ ma źródło w greckiej mitologii, przywołuje konflikt między Herą, Afrodytą i Ateną z powodu złotego jabłka przysługującego najpiękniejszej z nich.³⁰

Wisienka na torcie i *cerise sur le gâteau* są kalką angielskiego *the cherry on the cake*³¹. Także kalką (z języka węgierskiego?) jest wyrażenie *metoda (taktyka) salami / la tactique du salami*, na którego pochodzenie wskazuje WSJP: „Pierwsze użycie przypisywane jest Mátyásowi Rákosiemu (1892–1971), komunistycznemu przywódcy Węgier w l. 50 XX w., który miał tak określić stalinowską praktykę eliminowania opozycji politycznej („plasterek po plasterku”)”³². Znaczenie francuskiego *être soupe au lait* ‘być wybuchowym, niecierpliwym’ wynika najprawdopodobniej z porównania czyjejs gwałtownej reakcji do kipiącego mleka.

²⁹ Nie jest pewne, czy chodziło o jabłko; tekst *Nowego Testamentu* zawiera formę *pomum*, co oznaczało owoc, w ikonografii jednak pojawia się jabłko. Stéphane Bern w jednej ze swoich pogadarek w radiu Europe 1 sugeruje, że w biblijnej opowieści zakazany owoc mógł być figą... (<https://www.europe1.fr/culture/pourquoi-la-pomme-dadam-sappelle-t-elle-ainsi-4012999>).

³⁰ Zob. m.in. wyjaśnienie Stéphane’a Berna w audycji „Historiquement vôtre” w Radiu Europe1 (<https://www.europe1.fr/culture/de-quelle-pomme-parle-t-on-dans-l-expression-la-pomme-de-la-discorde-4044452>).

³¹ Wyrażenie równoznaczne do *the icing on the cake* ‘lukier na cieście’, czyli wykończenie, udekorowanie ciasta.

³² <https://wsjp.pl/haslo/podglad/35530/taktyka-salami>.

PODSUMOWANIE

Przedstawione przykłady przerośnego użycia terminów kulinarnych stanowią tylko wybór ze znanego w języku polskim i francuskim zasobu słownictwa tego typu. Ich prosta klasyfikacja wskazuje na różnorodność struktur frazeologicznych funkcjonujących w obu językach. Widoczne jest już na podstawie wycinkowo tylko wybranych przykładów, że w przerośnym użyciu występują wyrazy i zwroty dotyczące podstawowych produktów spożywczych i przygotowania posiłków: *ziemniak / kartofel, burak, masło, mleko, jabłko, oliwa, śledź, cebula, grillować, wałkować, zalewać* czy też *chou, nouille, patate, pain, pomme, sucre, andouille, purée, sardine, les carottes sont cuites, soupe au lait* i inne. Kilka kulinarnych terminów jest używanych do przerośnego określenia pieniędzy: *blé, oseille, sałata*.

Jak już wyżej wspomniano, podstawowe słownictwo kulinarne należy określić jako szeroko znane i powszechnie używane w każdym języku.

W ostatnich latach zainteresowanie kuchnią, historią i różnorodnością tradycji kulinarnej różnych krajów znacznie u nas wzrosło; widoczne to jest w programach mediów, wydawnictwach poświęconych gotowaniu, rozpowszechnia się słownictwo kulinarne, także obcego pochodzenia. Zwrócenie uwagi na przerośne znaczenie powszechnie znanych i używanych terminów kulinarnych polskich i francuskich wydało mi się interesujące jako uzupełnienie naszej wiedzy o tej dziedzinie zasobów leksykalnych.

Bibliografia

- Botet, S. 2008. *Petit traité de la métaphore. Un panorama des théories modernes de la métaphore*. Strasbourg: Presses Universitaires de Strasbourg.
- Duneton, C. 1978. *La puce à l'oreille*. Paryż: Stock.
- Giermak-Zielińska, T. 2000. *Les expressions figées. Propositions pour un traitement contrastif*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Gross, G. 1996. *Les expressions figées en français. Noms composés et autres locutions*, Paryż: Ophrys.
- Skorupka, S. 1936/7. Kuchnia w przerośniach. *Poradnik Językowy* 3, s. 53–56.

Źródła internetowe

- Dictionnaire Larousse*: <https://www.larousse.fr/>
- Historiquement vôtre*: <https://www.europe1.fr/culture/pourquoi-la-pomme-dadam-sappelle-t-elle-ainsi-4012999>, <https://www.europe1.fr/culture/de-quelle-pomme-parle-t-on-dans-l-expression-la-pomme-de-la-discorde-4044452>
- Liste d'idiotismes gastronomiques français*: https://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_d'idiotismes_gastronomiques_français
- Miejski słownik slangu i mowy potocznej*: <https://www.miejski.pl/>
- Wielki słownik języka polskiego PAN*: <https://wsjp.pl/>

Figurative meanings of culinary terms in Polish and French

Summary

This article provides an overview of some examples of the figurative use of culinary terms in contemporary Polish and French. Words, phrases, and expressions in both languages contain commonly known culinary terms (e.g. Polish: *kapuśniaczek*, *odgrzewane kotlety*, *wiedzieć, gdzie leżą konfitury*, French: *nouille*, *patate chaude*, *mettre du beurre dans les épinards*) and are mostly used in colloquial language. A comparison of selected examples in both languages in terms of structure and meaning is presented. For some, it has been possible to explain the basis of the metaphor's origin.

Keywords: culinary terms – metaphors – Polish language – French language.

Trans. Monika Czarnecka